

**LIFE
ARCPROM**

ΑΝΘΡΩΠΟΣ
UOMO
HUMAN

ΑΡΚΟΥΔΑ
ORSO
BEAR

LIFE18 NAT/GR/000768

Improving human-bear coexistence in 4 National Parks of South Europe

Action E.5. Environmental education activities

Report referring to the methodology followed in the environmental education action

Greece - Italy

December, 2023

Summary

In the present report the methodology followed during the implementation of the environmental education action is presented from both Greece and Italy.

In the first part you can see the report of the methodology for Greece and in the second part for Italy. The report presents the methods and practical approaches followed in Greece and Italy in Action E.5.

**LIFE
ARCPROM**

ΑΝΘΡΩΠΟΣ
ΥΟΜΟ
HUMAN

ΑΡΚΟΥΔΑ
ORSO
BEAR

4

LIFE18 NAT/GR/000768

Improving human-bear coexistence in 4 National Parks of South Europe

Action E.5. Environmental education activities

Report referring to the methodology followed in the environmental education action

Αναφορά για τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στη δράση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Δεκέμβριος, 2023

Περιεχόμενο

Summary	2
Περίληψη	6
Summary	6
Θεωρητικό πλαίσιο	7
Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στο πεδίο	7
Μεθοδολογία	12
Τα κριτήρια για τη χάραξη των διαδρομών	12
Ανάγκες χωροθέτησης	15
Η επικοινωνία με τις τοπικές κοινότητες	15
Η διαβούλευση για τα μονοπάτια	16
Η παρουσίαση των μονοπατιών σε εκδηλώσεις	17
Το εκπαιδευτικό υλικό που δημιουργήθηκε	20

Συγγραφέας

Έφη Γελαστοπούλου, Κοινωνική Λειτουργός με Εξειδίκευση στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Προτεινόμενη αναφορά

Γελαστοπούλου Ε., (2023). Δράση Ε.5. Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Αναφορά για τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στη δράση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. ΚΑΛΛΙΣΤΩ: Θεσσαλονίκη.

Περίληψη

Στην παρούσα αναφορά παρουσιάζεται αναλυτικά το θεωρητικό πλαίσιο που χρησιμοποιήθηκε για να δημιουργηθεί το εκπαιδευτικό υλικό της Δράσης Ε.5. Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Ακολουθεί η ενότητα με αναφορά της μεθοδολογίας της υλοποίησης της δράσης και η δημιουργία του εκπαιδευτικού υλικού. Συγκεκριμένα παρουσιάζονται στην παρούσα τα κριτήρια που μας οδήγησαν στην επιλογή των διαδρομών και οι ανάγκες χωροθέτησης των μονοπατιών. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η διαδικασία που ακολουθήθηκε για την επικοινωνία με τις τοπικές κοινότητες και τη λήψη των απαραίτητων στοιχείων που μας βοήθησαν στο σχεδιασμό του εκπαιδευτικού υλικού. Τέλος, υπάρχει αναφορά στις συναντήσεις διαβούλευσης που έγιναν για να ολοκληρωθεί το εκπαιδευτικό υλικό καθώς και οι δράσεις για την παρουσίαση του.

Summary

This report presents in detail the theoretical framework used to create the educational material of Action E.5 Environmental Education. This is followed by a section reporting on the methodology of the implementation of the action and the creation of the educational material. In particular, this section presents the criteria that led us to the selection of the routes and the needs for the location of the trails. Then the process to communicate with local communities and obtain the necessary data that helped us to design the educational material presented. Finally, there is a reference to the consultation with the local communities meetings held to finalise the educational material and the actions taken to present it.

Θεωρητικό πλαίσιο

Το βασικό θεωρητικό πλαίσιο που χρησιμοποιεί η δράση είναι η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Αναδύθηκε ως ξεχωριστό πεδίο κατά τις δεκαετίες '60 και '70 στο πλαίσιο του περιβαλλοντικού κινήματος, αργότερα συγκροτήθηκε σε διεπιστημονικό πεδίο μάθησης με διακριτή μεθοδολογία. Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση από το 1972 γίνεται θέμα διεθνών συσκέψεων και συναντήσεων. Ένας από τους κλασικούς ορισμούς που δόθηκε σε συνάντηση εργασίας της Διεθνούς Ένωσης για την Προστασία της Φύσης (IUCN) ανέφερε ότι η «*Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι η διαδικασία αναγνώρισης αξιών και διασαφήνισης εννοιών, με στόχο την ανάπτυξη δεξιοτήτων και στάσεων αναγκαίων για την κατανόηση και εκτίμηση της αλληλοσυσχέτισης ανθρώπου, πολιτισμού και βιοφυσικού περιβάλλοντος. Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση συνεπάγεται επίσης πρακτική ενασχόληση με τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και τη διαμόρφωση ενός κώδικα συμπεριφοράς για θέματα που αφορούν την ποιότητα του περιβάλλοντος*».

Στην παρούσα δράση, στόχος των περιβαλλοντικών μονοπατιών ερμηνείας τοπίου είναι να βοηθήσουν τους επισκέπτες τους να μάθουν περισσότερα για το περιβάλλον, αλλά και να αναπτύξουν την κατανόησή τους και τις δεξιότητές τους απέναντι στις διεθνείς περιβαλλοντικές προκλήσεις. Με τις προτάσεις των Μονοπατιών της Συνύπαρξης επιθυμούμε να ενημερώσουμε, να εμπνεύσουμε και να παρακινήσουμε την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης. Ο απώτερος σκοπός της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης είναι το άτομο να μπορεί να αναπτύξει κριτική σκέψη και στη συνέχεια να λαμβάνει δράση ως ενεργό μέλος της κοινωνίας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων γύρω από προβλήματα που αφορούν στην ποιότητα του περιβάλλοντος.

Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στο πεδίο

Οι έννοιες και οι ορισμοί της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης είναι πολλές όπως και οι τάσεις που υπάρχουν σε αυτή. Στη συγκεκριμένη δράση χρησιμοποιούμε εργαλεία που ενισχύουν την περιβαλλοντική ερμηνεία, την ανάπτυξη κριτικής σκέψης μέσα από την απόκτηση γνώσεων και της ευαισθητοποίησης. Με αυτόν τον τρόπο στοχεύουμε στο μετασχηματισμό των απόψεων των επισκεπτών και στην κινητοποίηση τους προς την αξιολόγηση των αρχών, των μέτρων, των δυνατοτήτων και των περιορισμών των πολύπλευρων ζητημάτων

που αφορούν στο περιβάλλον. Έτσι στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης χρησιμοποιούμε και άλλα εργαλεία μάθησης όπως η μετασχηματίζουσα εκπαίδευση.

Η δημιουργία ερμηνευτικών μονοπατιών με τη χρήση υπαρχόντων διαδρομών συμβάλλει στις διαδικασίες της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, ενώ παράλληλα συμπληρώνει τις εκπαιδευτικές δυνατότητες ενώ ενδυναμώνει και τις τοπικές κοινότητες και την επισκεψιμότητα τους. Έτσι, με γνώμονα τόσο την απόκτηση γνώσεων των μαθητών όσο και την ενίσχυση του αισθήματος ευθύνης τους απέναντι στο περιβάλλον και στα είδη χλωρίδας και πανίδας, προτείνονται οι πεζοπορικές διαδρομές ερμηνείας τοπίου. Στην παρούσα δράση ο στόχος των προτεινόμενων διαδρομών περιβαλλοντικής ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης είναι οι μαθητές και οι μαθήτριες να γνωρίσουν το είδος της καφέ αρκούδας στην περιοχή (διατροφικές συνήθειες, φωλεοποίηση, αναπαραγωγή, καταγραφή βιοδηλωτικών στοιχείων, βιότοπος και ενδιαίτημα) και να αναγνωρίσουν τους όρους σύγκρουσης και συνύπαρξης με τις ανθρώπινες παραγωγικές δραστηριότητες.

Στα «Μονοπάτια της Συνύπαρξης» που προτάθηκαν, οι μαθητές μπορούν να αποκτήσουν γνώσεις, ενώ μέσα από βιωματικές δραστηριότητες ενεργοποιούν τα συναισθήματα και τις αξίες τους, σχετικά με το περιβάλλον και ειδικότερα για την καφέ αρκούδα. Ταυτόχρονα, το πρόγραμμα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης παρουσιάζει τις ανθρώπινες δραστηριότητες που πραγματοποιούνται στην περιοχή και τις άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις που έχουν αυτές στη φύση και στο είδος - στόχο. Οι μαθητές μπορούν να δημιουργήσουν τη δική τους άποψη και να προτείνουν εναλλακτικές προτάσεις για τη βιώσιμη συνύπαρξη ανθρώπου και περιβάλλοντος, με έμφαση στο είδος - στόχο.

Η επαφή των μαθητών με τη φύση ενισχύει την παρατηρητικότητα τους, τις αισθήσεις τους και μέσα από αυτή αναπτύσσουν την αίσθηση της ευθύνης τους για αυτή. Είναι διαφορετικό να εξηγούμε στους μαθητές εντός μιας σχολικής αίθουσας τις διεργασίες που γίνονται στη φύση και τα είδη που ζουν σε αυτή, από το να τα ανακαλύπτουν μόνοι τους, να βλέπουν τις επιπτώσεις – θετικές και αρνητικές - που ο άνθρωπος έχει πάνω στο περιβάλλον, να αναγνωρίζουν τα στοιχεία που προκαλούν συγκρούσεις μεταξύ του ανθρώπου και της αρκούδας αλλά και άλλων ειδών.

Μια βόλτα στο δάσος εξιτάρει τα παιδιά, αφού η περιπέτεια είναι το σημείο εκκίνησης. Δύσκολο να συγκριθεί αυτή η εμπειρία με οποιαδήποτε άλλη εκπαιδευτική διαδικασία. Οι “εκδρομές” στο προς μελέτη πεδίο είναι υψηλής προτεραιότητας στα πλαίσια της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Η επίσκεψη στο πεδίο βοηθά στην ανάπτυξη ερευνητικών δεξιοτήτων, ανάπτυξη αναλυτικής και συνθετικής δεξιότητας καθώς και της ενημέρωσης

και κινητοποίησης των μαθητών για συμμετοχή. Επιπλέον, ανάλογα του σχεδιασμού των επιμέρους δραστηριοτήτων μπορεί να επιτρέψει την ανάπτυξη δεξιοτήτων στους μαθητές αλλά και να εστιάσει την προσοχή τους σε διάφορα στοιχεία της φύσης.

Στα τρία επιλεγμένα μονοπάτια οι δραστηριότητες, ακολουθούν τους στόχους της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, εστιάζουν στους τομείς της ανθρώπινης ανάπτυξης και εμπειρίας, ακολουθούν το βασικό στόχο της διορθωτικής παρέμβασης ώστε η συμπεριφορά των μαθητών από εχθρική ή αδιάφορη προς το περιβάλλον και τα στοιχεία αυτού να μεταβληθεί σε φιλική συμπεριφορά. Κατά το σχεδιασμό της δράσης έχουν τεθεί στόχοι γνωστικοί, θυμικοί, ψυχοκινητικοί, κριτικής σκέψης και δράσης. Ανώτερος σκοπός είναι η καλλιέργεια της αυτοπεποίθησης και ανάπτυξης της προσωπικότητας του μαθητή και της μαθήτριας. Μέσα από τις δραστηριότητες επιθυμούμε τη βελτίωση του κλίματος συνεργασίας σε ομαδικό επίπεδο με γνώμονα την απόκτηση δεξιοτήτων, την επίγνωση, κατανόηση και δράση για το περιβάλλον αλλά και την εξοικείωση με αυτό.

Σε αυτήν την κατεύθυνση και αναγνωρίζοντας ότι δεν υπάρχει μία μοναδική εμπειρία που ευαισθητοποιεί τους μαθητές, αλλά ένα σύνολο από ερεθίσματα επιρροών και εμπειριών, προτείνονται δραστηριότητες που μπορούν να αξιοποιηθούν τόσο στο πλαίσιο των περιβαλλοντικών μονοπατιών όσο και σε προγράμματα εντός της τάξης.

Εκπαίδευση για τη Συνύπαρξη

Ο σκοπός της δράσης είναι να προάγει τη συνύπαρξη. Και αυτό προσπαθούμε να το κάνουμε δίνοντας τόσο γνώσεις όσο και εμπειρίες σχετικά με την κοινωνία, το περιβάλλον και το είδος στόχος. Στην περίπτωση της Ελλάδας οι περιοχές που σχεδιάστηκαν τα μονοπάτια είναι το Εθνικό Πάρκο Πρεσπών και το Εθνικό Πάρκο Οροσειράς Ροδόπης. Και οι δύο περιοχές είναι τοπία, που εδώ και χιλιάδες χρόνια, διαμορφώθηκαν από τη συνεχή παρουσία και δραστηριότητα του ανθρώπου. Η κτηνοτροφία, η παραδοσιακή ορεινή γεωργία, η αειφορική υλοτομία και η μελισσοκομία, οι δρόμοι, τα ρέματα και τα ποτάμια, οι λίμνες και οι οικισμοί, έχουν χαράξει τόσο βαθιά το τοπίο, που πολλές φορές κανείς πια δεν μπορεί - και δεν έχει νόημα - να διαχωρίσει αυτό που είναι «τεχνητό» ή «ανθρωπογενές», από αυτό που είναι «φυσικό» ή «παρθένο». Η άγρια ζωή προσαρμόστηκε σε αυτή την κατάσταση και στις αλλαγές των συνθηκών με αποτέλεσμα σήμερα η διατήρησή της να εξαρτάται πολλές φορές από τη συνέχιση των ήπιων, παραδοσιακών αγροτικών δραστηριοτήτων.

Μέσα από το παρεχόμενο υλικό αναγνωρίζουμε ότι η συνύπαρξη δεν είναι πάντα αρμονική. Η άγρια ζωή και ιδιαίτερα τα μεγάλα σαρκοφάγα προκαλούν συχνά ζημιές στην παραγωγή γεωργών και κτηνοτρόφων, προσθέτοντας άλλο ένα πρόβλημα σε μία αγροτική οικονομία που υποφέρει από την πίεση των σύγχρονων, εντατικών παραγωγικών προτύπων. Μπορεί οικονομικά η απώλεια αυτή να είναι μικρή μπροστά στα άλλα προβλήματα των παραγωγών, αλλά η ήδη δύσκολη κατάσταση πολλαπλασιάζει τις συνέπειές της. Θεωρούμε ότι τελικά, το στοίχημα για την επιβίωση των μεγάλων σαρκοφάγων, αλλά και γενικότερα για την προστασία των φυσικών οικοσυστημάτων, είναι η εξασφάλιση μιας όσο το δυνατόν πιο ειρηνικής συνύπαρξης μεταξύ της άγριας ζωής και των τοπικών κοινωνιών.

Μονοπάτια περιβαλλοντικής ερμηνείας

Η θεωρία και η επίσκεψη στο πεδίο, οι σκέψεις και αναλύσεις και οι βιωμένες εμπειρίες αλληλεπιδρούν και αποτελούν κινητήρια δύναμη στα πλαίσια της αναζήτησης, κατανόησης και προώθησης κοινωνικών αλλαγών. Η προσωπική έρευνα που ξεκινά ο κάθε μαθητής και η κάθε μαθήτρια ή ο επισκέπτης μετατρέπεται σε επιστημονική, με έμφαση στην κριτική αποστασιοποίηση και αλληλοσύνδεση νοημάτων και σηματοδοτήσεων που λειτουργούν εντός ενός περίπλοκου συστήματος.

Τα μονοπάτια ερμηνείας συνδέουν τις φυσικές, αγροτικές και αστικές περιοχές και μπορούν να αξιοποιηθούν στην εκπαίδευση, στην προστασία περιοχών αλλά και στη διατήρηση της φυσικής, ιστορικής και πολιτιστικής κληρονομιάς. Το μονοπάτι, με τον κατάλληλο σχεδιασμό, μπορεί να γίνει μέσο ερμηνείας μιας προστατευόμενης περιοχής, με τρόπο που να βοηθά την ανάπτυξη σχέσης μεταξύ του ατόμου και του περιβάλλοντος. Η παρούσα δράση εστιάζει λοιπόν στη δημιουργία θεματικών μονοπατιών, αξιοποιώντας υφιστάμενες διαδρομές. Τα θεματικά μονοπάτια θα έχουν σημεία αναφοράς που θα συνδέονται με τις θεματικές ενδιαφέροντος, ενώ θα συνοδεύονται από έντυπο υλικό και προτάσεις δραστηριοτήτων, έτσι ώστε να μπορούν να αξιοποιούνται τόσο με συνοδό – εκπαιδευτή όσο και για αυτόνομες περιηγήσεις.

Η περιβαλλοντική ερμηνεία έχει αναγνωρισθεί ως σημαντική στην αναγνώριση και στη διατήρηση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων. Σήμερα πια αναγνωρίζεται και η σημαντικότητα του «εργαλείου» αυτού στην προστασία και διαχείριση φυσικών και πολιτισμικών πόρων. Ο σχεδιασμός και η κατασκευή θεματικών μονοπατιών ερμηνείας είναι ένα εργαλείο προώθησης μιας προστατευόμενης περιοχής. Οι προτάσεις που γίνονται μέσω της παρούσας δράσης, βασίζονται σε μελέτη των ιδιαιτεροτήτων της κάθε περιοχής,

εστιάζουν στις πιθανές προτιμήσεις των επισκεπτών της και στην ανάδειξη της. Μέσα από τα περιβαλλοντικά μονοπάτια ερμηνείας, επιδιώκουμε να ενισχυθεί η σχέση των επισκεπτών με την περιοχή και τα θέματα που την απασχολούν, να ενδυναμωθούν οι επισκέπτες ώστε να δράσουν, να μεταφέρουν τα μηνύματα, τις γνώσεις και τα βιώματα τους και σε τρίτους.

Περιβαλλοντική εκπαίδευση και τοπική ιστορία

Μια ακόμα θεωρητική προσέγγιση που χρησιμοποιούμε στο πλαίσιο της διαμόρφωσης των μονοπατιών περιβαλλοντικής ερμηνείας είναι η χρήση της τοπικής ιστορίας. Κατά την προετοιμασία των μονοπατιών διερευνήθηκαν η ιστορία της περιοχής, ήρθαμε σε επαφή με εκπροσώπους της αλλά και με τους κατοίκους της ώστε να αναγνωρίσουμε τα σημαντικά στοιχεία που επιθυμούν να αναδείξουν. Τα στοιχεία που συλλέγονται παράλληλα ερευνώνται για τη σύνδεση τους με τις περιβαλλοντικές διεργασίες αλλά και τη σχέση των κατοίκων με το είδος στόχο. Έτσι η τοπική ιστορία συνδέεται με την περιβαλλοντική εκπαίδευση. Άλλωστε τόσο η τοπική ιστορία και η περιβαλλοντική εκπαίδευση επιδιώκουν να συμβάλλουν στη διαμόρφωση και να διαπλάσουν άτομα, πολίτες ή συλλογικά υποκείμενα ως ενεργά μέρη της κοινωνίας μας. Κάποιοι από τους κοινούς τους στόχους, που χρησιμοποιούμε και στην παρούσα δράση είναι:

- α) η διαμόρφωση συνειδητών πολιτών,
- β) καλλιέργεια της κριτικής προσέγγισης του περιβάλλοντος,
- γ) δημιουργία ερεθισμάτων, κινήτρων και εμπειριών,
- δ) απόκτηση γνώσεων για το περιβάλλον μέσα από το περιβάλλον,
- ε) καλλιέργεια δεξιοτήτων και ερευνητικών ερωτημάτων.

Μεθοδολογία

Τα κριτήρια για τη χάραξη των διαδρομών

Τα περιβαλλοντικά μονοπάτια αποτελούν εργαλείο περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης με εκπαιδευτική σκοπιμότητα. Διαφέρουν από τα πεζοπορικά ή ορειβατικά μονοπάτια παρότι σε πολλές περιπτώσεις αξιοποιούνται ήδη υπάρχουσες διαδρομές. Σκοπός των περιβαλλοντικών μονοπατιών είναι η απόκτηση εκπαιδευτικών εμπειριών. Στο πλαίσιο του Έργου θέλαμε οι εκπαιδευτικές διαδρομές να δίνουν την ευκαιρία στους επισκέπτες και στις επισκέπτριες να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν την περιοχή αλλά και τα θέματα που προκύπτουν από όσα περιβάλλουν τη διαδρομή διεγείροντας συζητήσεις για περιβαλλοντικά ζητήματα και ανάπτυξη της κριτικής σκέψης.

Για να οριστούν οι διαδρομές που θα ήταν κατάλληλες για τους στόχους της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στο πεδίο με έμφαση στην αρκούδα και τη συνύπαρξη της με τις ανθρώπινες κοινότητες ορίστηκαν τα κριτήρια επιλογής των διαδρομών. Βασική μας μέριμνα ήταν να αναπτυχθούν κριτήρια ώστε να επιλεγεί το κατάλληλο μονοπάτι που θα επιτρέψει τα παραπάνω και θα δώσει την ευκαιρία για εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση. Αρχικά λάβαμε υπόψη (α) τις προδιαγραφές του συγκεκριμένου έργου, (β) τις ανάγκες που θέτει η χρήση του μονοπατιού για προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, και (γ) τα χαρακτηριστικά της περιοχής. Βάση αυτών προσδιορίστηκαν τα παρακάτω κριτήρια, για την επίτευξη των στόχων της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης:

Τα κριτήρια μοιράστηκαν και στις δύο χώρες και μπορούν να συνοψιστούν στα εξής:

1ο Κριτήριο: η ασφάλεια των μαθητών/επισκεπτών.

Το μονοπάτι πρέπει να είναι ασφαλές για τα παιδιά. Να μην κρύβει «παγίδες», να μη διέρχεται από σάρες, ορμητικά ρέματα, παλιά πηγάδια, επικίνδυνους νερόλακκους, ανοιχτές χωματερές, τοξικά απορρίμματα όπως συσκευασίες φυτοφαρμάκων, εγκαταλελειμμένες βιομηχανικές μεταλλικές κατασκευές ή μηχανήματα. Να μην είναι στενές διαδρομές με απότομες κλίσεις. Να είναι ευδιάκριτο για να περιορίζονται οι δυνατότητες λάθους επιλογής δρομολογίου, ώστε οι μαθητές να αισθάνονται ότι κινούνται ανεξάρτητα, αλλά και με ασφάλεια, μέσα στο δάσος. Να είναι καθαρό, ανοιγμένο και σχετικά φαρδύ. Είναι έτσι πιθανό να αξιοποιηθούν τμηματικά και κατάλληλοι δασικοί οδοί της περιοχής.

2ο Κριτήριο: η πρόσβαση στο μονοπάτι.

Χρειάζεται η αρχή και το τέλος του μονοπατιού πρέπει να βρίσκονται πάνω σε ασφαλτοστρωμένο δρόμο, ή έστω πολύ κοντά σε αυτόν. Είναι σημαντικό το μονοπάτι να βρίσκεται σε περιοχή εύκολα προσβάσιμη από τους κεντρικούς οδικούς άξονες της περιοχής και κοντά στα αστικά κέντρα.

3ο Κριτήριο: το μήκος της διαδρομής.

Το συνολικό μήκος του περιβαλλοντικού μονοπατιού δε θα πρέπει να ξεπερνά τα 5 χιλιόμετρα, ώστε να αφήνει χρονικά περιθώρια για τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Επίσης, δεν θα πρέπει να έχει έντονες μεταβολές στις κλίσεις του, ώστε να αποφεύγεται η κόπωση των μαθητών.

4ο Κριτήριο: η ποιότητα του τοπίου.

Το μονοπάτι θα πρέπει να προσφέρει στους μαθητές και τους επισκέπτες την αίσθηση της 'περιπέτειας' να δίνει την αίσθηση μονοπατιού και όχι δρόμου (ακόμα και αν αξιοποιούνται τμήματα δασικών οδών), να περιέχει δηλαδή σχετικά γρήγορες εναλλαγές τοπίου, στροφές, διαδρομές με διαφορετικές -ήπιες- κλίσεις εδάφους, να προσφέρει θέα στην ευρύτερη περιοχή κοκ. Θα πρέπει να καλύπτεται από βλάστηση σε σημαντικό βαθμό, τόσο για αισθητικούς λόγους, όσο και για να προστατεύει από τον ήλιο, χωρίς ωστόσο να είναι εντελώς κλειστό. Είναι επίσης πολύ σημαντικό να περιλαμβάνει το μονοπάτι ξέφωτα και μικρά λιβάδια, όπου τα παιδιά θα μπορούν να παίζουν, να ξεκουράζονται ή να ασχολούνται με τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες που θα συνοδεύουν τη διαδρομή. Είναι επίσης εξαιρετικά χρήσιμο να υπάρχουν κατά μήκος της διαδρομής βρύση ή βρύσες με τρεχούμενο και πόσιμο νερό. Σημαντική είναι ακόμα η γεωμορφολογία της περιοχής και η δυνατότητα παρατήρησης αξιοσημείωτων σχηματισμών (βραχώδεις εξάρσεις, φαράγγια, κορυφογραμμές κοκ). Τέλος, πέρα από τη γενική ποιότητα του τοπίου, θα ήταν προτιμότερο αυτό να θυμίζει τη γενική, 'αρχετυπική' μορφή που έχει αυτό στην ευρύτερη περιοχή μελέτης.

5ο Κριτήριο: τύποι οικοτόπων και ενδιαιτημάτων και η παρουσία της αρκούδας.

Για να πληροί τους εκπαιδευτικούς στόχους του, το μονοπάτι θα πρέπει να περιλαμβάνει κατά το δυνατό τα διαφορετικά ενδιαιτήματα προτεραιότητας που χρησιμοποιεί η αρκούδα, όπως δρυοδάση, μεικτά δάση, σπυρώνες κ.α. Θα πρέπει επίσης να βρίσκεται εντός των περιοχών σημαντικής χρήσης από τον τοπικό πληθυσμό, να προσφέρει υψηλές πιθανότητες για την παρατήρηση βιοδηλωτικών ενδείξεων, να περιέχει πηγές τροφοληψίες και πιθανές θέσεις φωλεοποίησης ή καταφυγής.

6ο Κριτήριο: ανθρώπινη παρουσία.

Το μονοπάτι θα πρέπει να είναι κοντά σε κατοικημένους οικισμούς. Έτσι, τα παιδιά και οι επισκέπτες, πέρα από τη φύση της περιοχής θα έχουν την ευκαιρία να γνωρίσουν την ιστορία και τον πολιτισμό. Επίσης, θα παρέχονται έτσι οι αναγκαίες διευκολύνσεις και παροχές (σίτιση, στέγαση), ενώ θα υπάρχει καλύτερη ασφάλεια, ιδιαίτερα για τους μαθητές.

7ο Κριτήριο: ένταξη στο δίκτυο μονοπατιών και στο σχεδιασμό δραστηριοτήτων της περιοχής.

Είναι σημαντικό να μπορεί το μονοπάτι να αξιοποιηθεί τόσο για ολιγόωρες δραστηριότητες, όσο και για πολύωρες εξορμήσεις. Είναι εξίσου σημαντικό να συνδέεται με το υπόλοιπο δίκτυο των μονοπατιών της ευρύτερης περιοχής μελέτης, ώστε να προσφέρει στους επισκέπτες εναλλακτικές διαδρομές καθώς και προοπτικές για επιπλέον διαδρομές ιδιαίτερα για ομάδες περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, γονείς με τα παιδιά τους αλλά και πεζοπορικές διαδρομές από συλλόγους κ.ο.κ.

Είναι σημαντικό οι προτεινόμενες διαδρομές να διευκολύνουν τους επισκέπτες του μονοπατιού στην επίσκεψη τους στις έδρες των Φορέων Διαχείρισης. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τη συνέχιση αξιοποίησης των διαδρομών μετά το πέρας του έργου. Τέλος, είναι σημαντικό να διευκολύνονται τα παιδιά στο να αναπτύσσουν προβληματισμούς και διλημματικές καταστάσεις που θα ενισχύσουν τη διεύρυνση των διανοητικών τους οριζόντων μέσα από την περιήγηση τους στη διαδρομή με τη συμβολή των πινακίδων ερμηνείας και των προτεινόμενων δραστηριοτήτων.

Ανάγκες χωροθέτησης

Πρακτικά λοιπόν, για τη χωροθέτηση των μονοπατιών χρειάζεται να ισχύουν τα παρακάτω:

- Να βρίσκονται εντός των περιοχών μελέτης (Εθνικό Πάρκο Πρεσπών και Εθνικό Πάρκο Οροσειράς Ροδόπης).
- Να βρίσκονται σε περιοχή που χρησιμοποιείται ήδη από την αρκούδα.
- Να υπάρχει δυνατότητα οι μαθητές και οι επισκέπτες να συναντήσουν βιοδηλωτικές ενδείξεις της παρουσίας του ζώου, όπως ίχνη, κόπρανα, σημάδια σε κορμούς, τρίχες, ίχνη τροφοληψίας, σπασμένα κλαδιά κα.
- Να περιλαμβάνουν ποικιλία τύπων οικοτόπων και κάποια τουλάχιστον από τα καταλληλότερα ενδιαιτήματα που παρουσιάστηκαν παραπάνω, όπως οπωρώνες, δρυοδάση, δάση οξιάς, οικοτόνοι.
- Να περιλαμβάνουν πηγές τροφοληψίας της αρκούδας, όπως οπωροφόρα δέντρα και θάμνους, καλλιέργειες κα.
- Να περιλαμβάνουν σημεία που θα μπορούσαν δυνητικά να χρησιμοποιηθούν από την αρκούδα για φωλεοποίηση ή θερινό καταφύγιο.
- Να περιλαμβάνουν σημεία που υποδεικνύουν τη σύγκρουση αλλά και τη συνύπαρξη της αρκούδας με τις ανθρώπινες παραγωγικές δραστηριότητες (βοσκότοποι, μελίσσια κα) και –αν αυτό είναι δυνατό και έχουν εφαρμοστεί στην περιοχή- να δίνουν τη δυνατότητα στον επισκέπτη να δει πρόληψη των ζημιών.

Καθώς η αρκούδα και η συνύπαρξή της με τον άνθρωπο είναι βασικό θέμα της παρούσας δράσης, και κατ' επέκταση η παρουσία του πληθυσμού της βασικό κριτήριο για την επιλογή της διαδρομής, στο επόμενο κεφάλαιο συνοψίζονται κάποια βασικά στοιχεία για τη βιολογία και την οικολογία της αρκούδας στην Ελλάδα, καθώς και για τα ζητήματα σύγκρουσης και συνύπαρξης που προκύπτουν.

Η επικοινωνία με τις τοπικές κοινότητες

Η επικοινωνία με τις τοπικές κοινότητες είναι ζωτικής σημασίας για τον σχεδιασμό μονοπατιών περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Παρότι η υλοποίηση της δράση συνέπεσε με τα μέτρα περιορισμού στο πλαίσιο της πανδημίας Covid-19 και στο αρχικό στάδιο δεν ήταν εύκολο να συνεργαστούμε με τις τοπικές κοινότητες. Προσπαθήσαμε να ξεπεράσουμε αυτό

το εμπόδιο αναπτύσσοντας συνεργασία με τους εκπροσώπους των τοπικών κοινοτήτων και τη χρήση των εξ αποστάσεων εργαλείων συνάντησης. Αυτό που ήταν σημαντικό σε αυτό το στάδιο είναι να συνεργαστούμε με τις Μονάδες Διαχείρισης των δύο Εθνικών Πάρκων Πρεσπών και Οροσειράς Ροδόπης προκειμένου από κοινού να οριστούν οι διαδρομές. Πραγματοποιήθηκαν επισκέψεις στην περιοχή για να γίνει επιτόπια αξιολόγηση των διαδρομών και να οριστούν οι θεματικές ενότητες της κάθε διαδρομής που επιλέχθηκε.

Μελετήθηκαν στο σύνολο τους οι διαδρομές της περιοχής και έγιναν συναντήσεις διαβούλευσης με τις Μονάδες Διαχείρισης καθώς και άλλες οργανώσεις των τοπικών κοινοτήτων. Συλλέχθηκαν βιβλιογραφικά στοιχεία τα οποία και στη συνέχεια επεξεργάστηκαν μαζί με μαρτυρίες που συγκεντρώθηκαν από τους κατοίκους. Συγκεντρώθηκαν ιδέες που εκφράστηκαν αναπτύχθηκαν συνεργασίες και ακολούθησε ο σχεδιασμός των μονοπατιών.

Η διαβούλευση για τα μονοπάτια

Αφού σχεδιάστηκε το εκπαιδευτικό υλικό και προκειμένου να το συζητήσουμε με τις τοπικές κοινότητες αλλά και άλλα ενδιαφερόμενα μέρη όπως εκπαιδευτικοί, τοπικές αρχές και υπηρεσίες κ.ο.κ. πραγματοποιήθηκαν δύο συναντήσεις διαδικτυακές.

Η πρώτη συνάντηση πραγματοποιήθηκε διαδικτυακά στις 7 Ιουνίου του 2021 στις Πρέσπες.

Μονοπάτια της Συνύπαρξης

Παρουσίαση και διαβούλευση προγράμματος περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στο Εθνικό Πάρκο Πρεσπών

Παρουσίαση του Εθνικού Πάρκου Πρεσπών

Παρουσίαση του προγράμματος Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στα Μονοπάτια της Συνύπαρξης

Ανοικτή διαβούλευση, με στόχο την τελική διαμόρφωση του υλικού ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης

Συνδιοργάνωση:

Δευτέρα 7 Ιουνίου 2021 | 17:00 - 19:00
Μέσω ZOOM

Σε αυτή τη συνάντηση παρουσιάστηκε το υλικό που σχεδιάστηκε ενώ είχαν κληθεί να παρουσιάσουν τις δράσεις τους τόσο η Μονάδα Διαχείρισης Πρεσπών, όσο και η Εταιρία Προστασίας Πρεσπών αλλά και το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Μελίτης. Μετά

από τη συνάντηση και διαβούλευση που πραγματοποιήθηκε έγινε η τελική διαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.

Αντίστοιχα στις 9 Ιουνίου του 2021 πραγματοποιήθηκε η συνάντηση διαβούλευσης σε συνεργασία με τη Μονάδα Διαχείρισης Οροσειράς Ροδόπης. Ακολουθήθηκε η ίδια μεθοδολογία με ανωτέρω. Ακολούθησε η επιμέλεια και ολοκλήρωση του εκπαιδευτικού υλικού βάσει των σχολίων που έγιναν. Συγκεκριμένα μετά από αυτή τη συνάντηση αποφασίστηκε να σχεδιαστούν δύο διαδρομές στην περιοχή.

Μονοπάτια της Συνύπαρξης

Παρουσίαση και διαβούλευση προγράμματος περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στο Εθνικό Πάρκο Οροσειράς Ροδόπης

Παρουσίαση του Εθνικού Πάρκου Οροσειράς Ροδόπης

Παρουσίαση του προγράμματος Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στα Μονοπάτια της Συνύπαρξης

Ανοικτή διαβούλευση, με στόχο την τελική διαμόρφωση του υλικού ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης

Συνδιοργάνωση:

Τετάρτη 9 Ιουνίου 2021 | 17:00 - 19:00
Μέσω ZOOM

Σημειώνεται ότι πριν από τις συναντήσεις διαβούλευσης έγιναν αντίστοιχες συναντήσεις με το προσωπικό των Μονάδων Διαχείρισης το Μάρτιο του 2021.

Η παρουσίαση των μονοπατιών σε εκδηλώσεις

Στο πλαίσιο της δράσης σχεδιάστηκαν και πραγματοποιήθηκαν σε συνεργασία και με τις άλλες δράσεις του Έργου η προβολή των Μονοπατιών της Συνύπαρξης. Οι δράσεις είχαν στόχο τη διάχυση του υλικού και την ενημέρωση του κοινού, κατοίκων και επισκεπτών των δύο περιοχών τόσο για τη Δράση όσο και για το Έργο. Ο βασικός στόχος του εκπαιδευτικού υλικού που δημιουργήθηκε είναι να συμβάλλει μέσα από το Προτεινόμενο πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στη συνύπαρξη. Για το λόγο αυτό και βάση του υλικού που δημιουργήθηκε για τα Μονοπάτια της Συνύπαρξης σχεδιάστηκαν εργαστήρια για παιδιά. Συνολικά πραγματοποιήθηκαν από τον Ιούλιο έως και τον Αύγουστο του 2022 7 εργαστήρια με στόχο τη διάχυση των Μονοπατιών της Συνύπαρξης που δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο

της Δράσης Ε.5. Δραστηριότητες περιβαλλοντικής εκπαίδευσης για το Εθνικό Πάρκο Πρεσπών και Οροσειράς Ροδόπης. Μέσω των εργαστηρίων με τα παιδιά διερευνήθηκαν σε συνεργασία μαζί τους οι όροι σύγκρουσης και συνύπαρξης και προτάσεις για τη μείωση αυτών.

Εργαστήριο	Τόπος	Ημερομηνία
<i>Τα ζώα του δάσους</i>	Βλάστη, Κοζάνης, Φεστιβάλ Γιορτές της Γης	08/07/2022
<i>Εξερεύνηση στο δάσος</i>	Βλάστη, Κοζάνης, Φεστιβάλ Γιορτές της Γης	09/07/2022
<i>Η συνύπαρξη είναι εφικτή</i>	Πρέσπες, ΚΔΑΠ Αγίου Γερμανού	11/07/2022
<i>Σχεδιάζοντας το χωριό της Συνύπαρξης</i>	Πρέσπες, Πλατεία Λαιμού	11/07/2022
<i>Συζητώντας για τη Συνύπαρξη</i>	Πρέσπες, Δημαρχείο Λαιμού	12/07/2022
<i>Σχεδιάζοντας μέτρα πρόληψης για τη μείωση των συγκρούσεων αρκούδας και ανθρώπου</i>	Πρέσπες, Πλατεία Αγίου Γερμανού	12/07/2022
<i>Η πόλη της Συνύπαρξης</i>	Καστοριά, Οικογιορτή	27/08/2022

Παράλληλα η δράση παρουσιάστηκε σε δύο ακόμα εκδηλώσεις, η πρώτη πραγματοποιήθηκε στην Ιταλία στα πλαίσια παρουσίασης του Μονοπατιού της Αρκούδας στο Maiella National Park που πραγματοποιήθηκε από τις 18 έως τις 21 Ιουνίου από το φορέα διαχείρισης του Πάρκου. Επιπλέον, στις 23 Σεπτεμβρίου παρουσιάστηκε το υλικό της Δράσης στο Εθνικό Πάρκο Ροδόπης στο πλαίσιο της ημερίδας “Ανάδειξη της αξίας της βιοποικιλότητας και της διασυννοριακής συνεργασίας στην Οροσειρά της Ροδόπης” που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο συνεργασίας της “Καλλιστώ” και της Ένωσης Πάρκων Βουλγαρίας, το Ελληνικό Τμήμα της Ευρωπαϊκής Πράσινης Ζώνης, τον Οργανισμό Φυσικού Περιβάλλοντος και Κλιματικής Αλλαγής (ΟΦΥΠΕΚΑ) και το LIFE ARCPRM. Πιο συγκεκριμένα στις 23 Σεπτεμβρίου 2022 πραγματοποιήθηκε η παρουσίαση της δράσης και του περιβαλλοντικού υλικού και στις 24 Σεπτεμβρίου 2022 έγινε περιήγηση σε ένα από τα δύο Μονοπάτια της Συνύπαρξης στο Εθνικό Πάρκο Ροδόπης με τη συμμετοχή κατοίκων και επισκεπτών.

Το εκπαιδευτικό υλικό που δημιουργήθηκε

Το υλικό που έχει παραχθεί στο πλαίσιο της δράσης είναι ένας οδηγός για εκπαιδευτικούς, ένα φυλλάδιο για μαθητές και επισκέπτες στα ελληνικά και αγγλικά και το υλικό των θεματικών πινακίδων. Επιπλέον, το δημιουργήθηκε υλικό για τα φορητά κυτία δραστηριοτήτων.

Το σύνολο του υλικού εγκρίθηκε από το Υπουργείο Παιδείας και το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Αυτό σημαίνει ότι το υλικό αφού εξετάστηκε εγκρίθηκε και προωθήθηκε στο σύνολο των σχολείων της χώρας.

Παρακάτω μπορείτε να δείτε το σύνολο του υλικού των φορητών κυτίων αλλά και τις πινακίδες. Σημειώνεται ότι για τη σήμανση του μονοπατιού θα υπάρχει μια πινακίδα εισόδου και εξόδου στο μονοπάτι, ενώ κατά τη διαδρομή θα υπάρχει σήμανση προσανατολισμού όπου χρειάζεται καθώς και πάσσαλοι που θα φέρουν τα στοιχεία του προγράμματος και ένα qrcode που θα συνδέεται με τη σελίδα του Έργου και δίνει τις πληροφορίες στους επισκέπτες στα ελληνικά και στα αγγλικά.

LIFE ARCPROM

LIFE18 NAT/GR/000768

Improving human-bear coexistence in 4 National Parks of South Europe

ΑΝΘΡΩΠΟΣ
ΥΜΟ
HUMAN

ΑΡΚΟΥΔΑ
ORSO
BEAR

Action E.5

Bear trail and board game promotion activities
aimed at teachers and environmental guides

(report on the methodology followed in the environmental
education action)

December 2023

ATTIVITÀ DI PROMOZIONE DEL BEAR TRAIL E GIOCO DA TAVOLO RIVOLTO A INSEGNANTI E GUIDE AMBIENTALI

Sommario

SUMMARY - EN	1
RELAZIONE	2
ALLEGATI	3

SUMMARY - EN

On October 5 and 28, 2022 in Campo di Giove, WWF Italy and Maiella National Park staffs carried out an educational workshop addressed to teachers and environmental guides. The goal of these workshops was to promote the use of the bear trail and the board game in order to raise the awareness of the local communities on the importance of the presence of the Appennine brown bears in the Park's area.

The workshops were divided into two phases: the first in the classroom and the second outside along the bear trail.

Five topics were exhibited and discussed in the classroom, 3 of which focused on 1)the biology and ethology of the Appennine brown bear 2)its presence, current and historical, in Maiella massif and 3)humans large-carnivores coexistence, treated both from a general point of view and with respect to the particular case of the Appennine brown bear. On the topic of education, on the other hand, the two tools developed within the Life project were illustrated: the bear trail and the board game My Orsella. Of both were covered: their conception, design, implementation and use.

The second phase was conducted outdoors so that participants could immediately experience the practical use of the tools with the guidance of the workshop organizers. They were thus guided and involved through sensory and workshop experiences while receiving numerous historical, literary and scientific stimuli. Specifically, at each trail stop the contents of the prismatic installations were narrated having primary and secondary school pupils and parents with school-age children as target audiences. A game simulation with The Seasons of Orsella was conducted at the rest area along the trail.

The two workshops were attended by: on Oct. 5, 2022, 21 teachers/educators and on Oct. 28, 12 teachers/educators also from other neighboring regions.

RELAZIONE

Relativamente alla formazione per docenti ed educatori ambientali dell'area Parco, prevista dall'azione E5, da giugno a ottobre si è lavorato per organizzare a Campo di Giove (presso una sala del Palazzo Nanni, messa a disposizione del Comune) due ulteriori workshop per la promozione del sentiero dell'orso in Campo di Giove e del gioco da tavolo chiamato *Le Stagioni di Orsella*, realizzati nell'ambito del progetto Life per accrescere la conoscenza e importanza dell'orso marsicano all'interno delle comunità del Parco attraverso la sua fruizione guidata e il gioco in aula e all'aperto. Infatti, questi seminari sono stati anticipati da un workshop per educatori ambientali e insegnanti tenutosi la mattina del 19 giugno, in occasione dell'inaugurazione del Bear Trail in Campo di Giove (AQ).

Per consentire la maggiore partecipazione possibile di docenti ed educatori ambientali si è deciso di proporre a inizio anno scolastico 2022/23 due seminari, a inizio e fine mese (5 e 28 ottobre 2022). PNM e WWF Italia, hanno così pubblicizzato presso tutte le scuole della Regione Abruzzo, presso altre strutture fuori regione che avevano manifestato interesse, nonché presso i Centri di Educazione Ambientale della Regione e presso i Centri Informazione del Parco. Le date sono state pubblicizzate sui rispettivi siti web e sui social.

Il programma è stato organizzato in due fasi: la prima in aula; la seconda lungo tutto il sentiero dell'Orso.

In aula sono stati esposti e discussi 5 argomenti di cui 3 centrati 1)sulla biologia dell'orso marsicano 2)sulla sua presenza, attuale e storica, nel territorio del Parco e 3)sulla coesistenza uomo-grandi carnivori, trattata sia dal punto di vista generale sia rispetto al caso particolare dell'orso marsicano. Per quanto riguarda il tema dell'educazione invece sono stati illustrati i due strumenti sviluppati nell'ambito del progetto Life: il sentiero e il gioco da tavolo. Di entrambi sono stati trattati: la loro ideazione, la progettazione, la realizzazione e l'uso.

La seconda fase è stata realizzata all'aperto per permettere ai partecipanti di sperimentare subito, con la guida degli organizzatori dei workshop, l'utilizzo pratico degli strumenti. Sono così stati guidati e coinvolti attraverso esperienze sensoriali e laboratoriali ricevendo numerosi stimoli storici, letterari e scientifici. Specificatamente, ad ogni sosta del sentiero sono stati raccontati i contenuti delle installazioni prismatiche avendo come target di riferimento gli alunni delle scuole primarie e secondarie e genitori con figli in età scolare. Presso l'area di sosta lungo il sentiero è stata realizzata una simulazione di gioco con *Le Stagioni di Orsella*.

Tra le due fasi si è svolto un pranzo offerto dal progetto Life a base di prodotti tipici presso un ristorante aderente al progetto "Cuciniamo la Diversità".

Ai due workshop hanno partecipato: il giorno 5 ottobre 2022, 21 docenti/educatori e il giorno 28 ottobre, 12 docenti/educatori provenienti anche da altre regioni confinanti.

I partecipanti hanno poi ricevuto un attestato da parte del WWF Italia, ente accreditato presso il Ministero della Pubblica Istruzione per la formazione del personale della scuola. Va segnalato, inoltre, che molte sono state anche le richieste di informazione sui workshop e soprattutto sulla possibilità di replicare l'iniziativa visto che alcuni docenti interessati che si erano prenotati all'ultimo minuto non hanno potuto più partecipare.

ALLEGATI

PROGRAMMA DEGLI INCONTRI

5 ottobre 2022 - 20 ottobre 2022

Sala Consiliare del Comune di Campo di Giove (Palazzo Nanni)

ore 9:30 Accoglienza e registrazione

ore 10:00 Saluti del Sindaco di Campo di Giove e del Presidente del Parco

ore 10:30

Bentornato Orso Gentile: azioni per la corretta coesistenza con una specie di grande valore conservazionistico

(Antonio Pollutri - Responsabile WWF progetto LIFE ARCPROM)

ore 11:00

Un sentiero per l'orso che valorizza l'apprendimento all'aperto

(Pasqualina Morzillo - Referente scuole ufficio Educazione e Formazione WWF Italia)

ore 11:30

L'orso bruno marsicano nel Parco Nazionale della Maiella

(Giovanna Di Domenico - Collaboratrice Biologa del Parco Nazionale della Maiella)

ore 12:00

Un gioco per conoscere e amare l'orso

(Maria Peroni - Referente ufficio Ed. Ambientale Parco Nazionale della Maiella)

ore 12:30

Reperti fossili di orso nelle grotte del Parco Nazionale della Maiella

(Maria Adelaide Rossi - Paleontologa già Funzionario del MiC)

ore 13:00

Pausa pranzo

ore 14:30

Trasferimento a Lago Ticino e inizio laboratori all'aperto lungo il sentiero dell'orso

ore 18:30

Attività di restituzione

Per informazioni e iscrizioni: maria.peroni@parcomaiella.it (Maria Peroni) e docenti@wwf.it (Pasqualina Morzillo). Per motivi organizzativi è necessario prenotarsi entro venerdì 30 settembre 2022, per la natura laboratoriale del workshop saranno ammessi al massimo 30 docenti per incontro.

Ai partecipanti verrà rilasciato un attestato di partecipazione, il WWF Italia è ente accreditato dal Ministero dell'Istruzione per la formazione del personale scolastico.

Programma dei workshop – educational workshops programmes

Parco Nazionale della Maiella

Publicato da John Forcone · 19 settembre alle ore 10:24

In occasione della Giornata Mondiale degli Insegnanti, istituita dall'UNESCO nel 1994, il prossimo 5 ottobre a Campo di Giove (AQ) si terrà il primo dei due workshop (altra data 28 ottobre) organizzati dal #parcomaiella e dal #wwfitalia nell'ambito del progetto LIFE ARCPROM – Bentornato orso gentile. L'iniziativa, gratuita e rivolta a docenti, guide ed educatori, mira ad approfondire le conoscenze dell'orso bruno marsicano per favorire la convivenza con l'uomo e quindi la sua... Altro...

"Il sentiero dell'orso: un'opportunità didattica"

WORKSHOP PER DOCENTI, GUIDE ED EDUCATORI

5 ottobre 2022 e 28 ottobre 2022
Palazzo Nanni, sala Consiliare del Comune di Giove (AQ)

WWF Italia e Parco Nazionale della Maiella, nell'ambito del progetto di conservazione LIFE ARCPROM – Bentornato orso gentile, propongono un percorso formativo su uno dei simboli della natura selvatica: l'orso bruno marsicano. Due workshop progettati con approfondimenti sul tema ed esperienze didattiche di tipo laboratoriale "sul campo" con educatori ambientali. L'obiettivo del progetto è migliorare la convivenza tra l'uomo e questa specie chiave della fauna europea unica al mondo che vive solo sull'Appennino centrale, favorendone la conservazione. Il percorso, gratuito per docenti ed educatori, nasce con l'obiettivo di coinvolgere i partecipanti e, tramite il loro ruolo di "moltiplicatori culturali", tutta la comunità scolastica. Si svolge in due date alternative e, attraverso un approccio multi e interdisciplinare integra momenti di lezione frontale a esperienze laboratoriali lungo il sentiero dell'orso inaugurato lo scorso giugno.

PROGRAMMA

- ore 9:30 Accoglienza e registrazione
- ore 10:00 Saluti istituzionali
- ore 10:30 Antonio Pollutri, *Responsabile WWF del progetto LIFE ARCPROM*
Bentornato Orso Gentile: azioni per la corretta coesistenza con una specie di grande valore conservazionistico
- ore 11:00 Pasqualina Morzillo, *Referente scuole Ufficio Educazione e Formazione del WWF Italia*
Un sentiero per l'orso che valorizza l'apprendimento all'aperto
- ore 11:30 Giovanna Di Domenico, *Collaboratrice Biologa del Parco Nazionale della Maiella*
L'orso bruno marsicano nel Parco Nazionale della Maiella
- ore 12:00 Maria Peroni, *Referente Ufficio Educazione Ambientale del Parco Nazionale della Maiella*
Un gioco per conoscere e amare l'orso
- ore 12:30 Maria Adelaide Rossi, *Paleontologa già Funzionario del MiC*
Reperti fossili di orso nelle grotte del Parco Nazionale della Maiella
- ore 13:00 Pausa pranzo (a carico degli organizzatori)
- ore 14:30 Trasferimento al Lago Ticino con automezzo del Parco e inizio attività laboratoriali lungo il sentiero dell'orso
- ore 18:30 Attività di restituzione

INFO E PRENOTAZIONI:
docenti@wwf.it (Pasqualina Morzillo)
e maria.peroni@parcomaiella.it (Maria Peroni)
PRENOTAZIONI ENTRO VENERDÌ 30 SETTEMBRE 2022

Al partecipante verrà rilasciato un attestato di partecipazione. Il WWF Italia è ente accreditato dal Ministero dell'Istruzione per la formazione del personale scolastico.

14.778

Persone raggiunte

646

Interazioni

↑ +1,7x superiore

Punteggio di distribuzione

Metti in evidenza il post

Adriano Argenio e altri 78

Commenti: 4 Condivisioni: 53

Mi piace

Commenta

Condividi

Publicizzazione dei workshop sulla pagina Facebook del PNM
Promotion of the workshops on PNM's Facebook page

**Un momento dell'attività di formazione in aula
Classroom training activity**

IL SENTIERO DELL'ORSO
PARCO NAZIONALE DELLA MAIELLA

PROGETTO LIFE 18NAT/GR/768 ARCPROM
Azione E5
"Improving human-bear coexistence
in 4 National Parks of South Europe".

Workshop per docenti, guide ed educatori
"Il sentiero dell'orso: un'opportunità didattica"

IL SENTIERO DELL'ORSO
PARCO NAZIONALE DELLA MAIELLA

PROGETTO LIFE 18NAT/GR/768 ARCPROM
Azione E5
"Improving human-bear coexistence
in 4 National Parks of South Europe".

Workshop per docenti, guide ed educatori
"Il sentiero dell'orso: un'opportunità didattica"

**Si attesta che Di Fabrizio Antonietta ha partecipato
al workshop
svoltosi presso Campo di Giove (AQ)
il 5 ottobre 2022 per la durata di 8 ore**

Roma, 20 ottobre 2022
Direttrice del corso Maria Antonietta Quadrelli
Responsabile Ufficio Educazione e Formazione

WWF ITALIA ONLUS è Ente accreditato dal Ministero dell'Istruzione per la formazione del personale della scuola

**Si attesta che Caramanico Lelia ha partecipato
al workshop
svoltosi presso Campo di Giove (AQ)
il 28 ottobre 2022 per la durata di 8 ore**

Roma, 11 novembre 2022
Direttrice del corso Martina Alemanno
Responsabile Ufficio Educazione e Formazione

WWF ITALIA ONLUS è Ente accreditato dal Ministero dell'Istruzione per la formazione del personale della scuola

**Attestati di partecipazione
Certificates of attendance**

